

Ljubljana, Slovenija

DOI 10.5937/kultura1965054S
UDK 741.5(497.4)"19"

originalan naučni rad

SLOVENSKI DRUŽBENO KRITIČNI IN ANGAŽIRANI STRIP V JUGOSLAVIJI

Povzetka: *Zgodovina slovenskega stripa se je začela z družbeno-kritičnimi protostripi na začetku dvajsetega stoletja. V štiridesetih letih so se pojavili prvi otroški stripi, v petdesetih letih po Informbiroju pa je zacvetel karikaturni strip z Zvitorepcem na čelu. Šestdeseta leta so bila v znamenju realističnega pustolovskega stripa, v času seksualne revolucije in študentskih nemirov pa je na sceno stopil domači underground Kostja Gatnika. Proti koncu osemdesetih let se je formiral Novi slovenski strip, osvobojen vsakega rešpeka proti Državi, Cerkvi in Družbi, ki je pravi bum doživel v devetdesetih letih po razpadu skupne države.*

Ključne besede: *Informbiro, socrealizem, politični karikaturni strip, seksualna revolucija, underground, ženske junakinje, pop art*

Malo je primerov v svetu, da bi se stripovska zgodovina nekega naroda začela s političnim, v bistvu ilegalnim in protirežimskim levičarskim stripom, kot se je to zgodilo na Slovenskem. Po drugi strani pa najbrž ni medija, ki bi bil pri nas tako stigmatiziran s strani uradne kulture, čeprav je v veliki meri sam kriv za to, saj je nemalokrat hodil po tankem robu med umetnostjo in kičem, pa najsi gre za komercialni strip v visokonakladnih časopisih in revijah ali neodvisni avtorski strip v specializiranih magazinih.

Slovenski strip se je razvil iz dveh likovnih smeri, politične karikature¹ po eni in Buschovega »Maxa in Moritza« po drugi strani. Na začetku dvajsetega stoletja in svoje kariere je bodoči slikar in ilustrator narodnih in domačijskih motivov Maksim Gaspari

---

¹ Glavni humoristični listi s karikaturami na prelomu stoletja so bili: *Brencelj* (1864–1885), *Pavliha* (1870), *Jež* (1902–1909) in *Osa* (1905–1906).

(1883–1980) v humorističnem časopisu *Osa* (1905–1906) objavil serijo nemih smešnic v treh slikah, ki so bile s stalnim glavnim junakom, debelim in požrešnim župnikom, naperjene proti domačim klerikalcem in katoliški cerkvi nasploh. Hinko Smrekar (1883–1942), naravnost virtuozen risar, ki je odlično obvladal anatomijo in imel globok smisel za kompozicijo, je na predvečer prve svetovne vojne narisal enostranski satirični (proto)strip »Izjemno zanimiv primer elefantiaze« (1914). Smrekarjevo delo ima vse attribute stripa (razen govornih oblačkov), kompozicijsko je razdeljen na šest kvadratov s spremnim tekstom pod njimi (podobno kot so bili narisani stripi nemškega ilustratorja Wilhelma Buscha² o dveh neugnanih mulcih »Max und Moritz«), dinamično risbo, glavnega junaka in zaključeno zgodbo. Zanimivo je tudi dejstvo, da je strip napisan v nemščini, s katero Smrekar kot velik rodoljub (kar je kasneje plačal tudi z življenjem)³ še potencira satiro na Avstrijce, po drugi strani pa kot levičar, svobodomislec in borec proti malomeščanskemu moralizmu vnese v strip tudi elemente pornografije. Po koncu vojne, leta 1919, je Smrekar pri Umetniški propagandi izdal bogato ilustrirano knjižico na 24 straneh, *Črnovojnik* v kateri na satiričen in hudomušen način opisuje svoje vojaške zgone in nezgode, od vpoklica v vojsko do pristanka v norišnici in jetnišnici v letih 1915/16 in ki je bila predhodnik današnjih stripovskih zvezkov in fanzinov. V *Črnovojniku* se prvič pojavi tudi stripovski oblaček kot zaščitni znak stripa in ki ga je kot drugi stripovski avtor uporabil Milko Bambič (1905–1991) šele leta 1927 v

---

2 Wilhelm Busch (1832–1908) je bil nemški pesnik in ilustrator. S svojimi ilustriranimi pesnitvami sodi med začetnike sodobnih slikanic. Leta 1865 je izšla slikanica *Max und Moritz*, ki velja za predhodnico stripa in je imela vsekakor veliko večji vpliv na evropski in ameriški strip kot Outcoultoy »Yellow Kid«. V Jugoslaviji je pod njenim neposrednim vplivom leta 1925 nastal »Maks i Maksic« Sergeja Mironovića Golovčenka. »Max und Moritz« sta bila prvič prevedena v slovenščino leta 1929 kot »Cipek in Capek« (prev. Sonja Sever), pozneje pa še leta 1980 kot »Picko in Packo« (Svetlana Makarović) ter leta 1991 kot »Jošt in Jaka« (Ervin Fritz).

3 Hinko Smrekar se je rodil leta 1883 v Ljubljani, kjer je končal gimnazijo in se leta 1901 vpisal na študij prava na fakulteto v Innsbrucku, ki pa ga ni dokončal. Na Gasparijevo pobudo se je pridružil umetniškemu društvu Vesna na Dunaju, kjer je spoznal Ivana Cankarja, kateremu je kasneje opremil in narisal naslovnice za večino njegovih knjig. Poleg tega se je ukvarjal tudi z knjižno ilustracijo in časopisno karikaturjo. Svoje karikature v eni ali več sličicah je pogosto risal prijateljem in znancem, tako da je veliko njegovih originalnih del izgubljenih. Smrekar je bil velik rodoljub in svobodomislec, ki v času fašistične okupacije (1941–1945) ni skrival svojega prepričanja, ampak je javno razstavljal protestne karikature in satirične risbe po nekaterih ljubljanskih izložbah in jih tudi osebno širil med ljudmi. 29. septembra 1942 ga je prišla italijanska patrolja in pri njemu našla propagandne letake Oslobojilne fronte. Dva dni zatem so ga brez sojenja ustrelili v Gramozni jami. Kako zaveden Slovenec je bil priča tudi anekdota, da so ga bile fašistične oblasti pripravljene izpustiti na prostost, če sam zaprosi za pomilostitev, kar pa je Smrekar z gnusom zavrnil.

alegorijskem političnem stripu »Zamorček Bu–ci–bu«. Strip je nastal pod neposrednim vplivom Mussinovega »Bilbolbula«⁴ in podobno kot »Max Und Moritz« je sestavljen iz šestih slik, pod katerimi je besedilo v verzih, hkrati pa se v posameznih sličicah že pojavijo govorni oblaki, ki sicer nimajo neposrednega vpliva na potek zgodbe, vendar pa so ključnega pomena za razumevanje »Bu–ci–buja« kot stripa. Izšel je v tržaškem *Našem glasu*, pripoveduje pa o zamorskemu kralju, ki je s svojo aroganco in netoleranco popeljal svoj zamorski rod v propad. Italijanski fašisti so v tem, sicer otroškem stripu videli asociacijo na Mussolinija in ga po štirih nadaljevanjih prepovedali, tako da ga lahko navkljub povsem nedolžni zgodbi glede na politično satirično ost in kasnejšo prepoved ter avtorjevo usodo⁵ uvrstimo v žanr družbeno angažiranega stripa.

V času okupacije slovenski striparji niso objavljali v režimskih časopisih (za razliko od nekaterih srbskih in hrvaških avtorjev)⁶, edina izjema je bil Saša Dobrila (1922–1992), ki je v *Družinskem tedniku* od leta 1941 do 1943 objavil tri otroške stripe, po kapitulaciji Italije pa je tudi on odšel v partizane. Partizanski tisk je navkljub skromnim možnostim in tehniki izdajal relativno bogato ilustrirane časopise kot so *Pavliha* (1943–1990), *Slovenski partizan* (1943–1945) in *Slovenski pionir* (1943–1990), v katerih so poleg ilustracij dominirale politične karikature, v *Pionirju*

---

4 »Bilbolbul« Atilla Mussina (1878–1954), znanega predvsem kot ilustratorja *Ostržka* (1911), je prvi italijanski strip, izhajal je od leta 1908 do 1933 v otroški reviji *Corriere dei Piccoli*. Mussinov vpliv je viden v izbiri črnkega glavnega junaka kot tudi v kompoziciji in podobnosti imena.

5 Milko Bambič se je rodil leta 1905 v Trstu, kjer je po končani osnovni šoli obiskoval nemško realko, kasneje pa se je vpisal tudi v zasebno slikarsko šolo bratov Rendić. Leta 1927 se je skušal vpisati na beneško likovno akademijo, vendar so ga zaradi političnih razlogov zavrnili (že kot dijak je namreč sodeloval z ilustracijami in karikaturami v slovenskem levičarskem tisku v Italiji, bil pa je tudi simpatizer in podpornik ilegalne protifašistične organizacije (prve v Evropi!) TIGR, ki se je borila za priključitev Trsta, Istre, Gorice in Reke matici Jugoslaviji. Po objavi »Zamorčka Bu–ci–buja« so ga najprej zaprli, potem pa izgnali v Jugoslavijo. Umril je leta 1991 v rodnem Trstu.

6 Najbolj znan primer stripovskega sodelovanja z okupatorjem je pri srbskemu risarju ruskega porekla, Konstantinu Kuznjecovu, ki je po Oktobrski revoluciji prebegnil v kraljevino Jugoslavijo. Junija 1944 je v režimskem *Malem zabavniku* objavil fašistični propagandni strip »Zgodba o nesrečnem kralju«, v kateri je nostradamovsko napovedal приход komunistov na oblast. V tej alegorijski pravljici nastopajo realne osebe iz takratnega življenja, kralj Aleksander (stari kralj), kralj Peter Drugi (mladi kralj), Winston Churchill (zlobni plemič), Stalin (krvoločni vladar) in Tito kot poglavar razbojnikov. Na hrvaški strani pa je predvojni stripar, ustaški poročnik Marijan Ebner, v tedniku *Hrvatski vojniki*, katerega urednik je bil, decembra 1944 začel v nadaljevanjih objavljati strip »Stalingrad«, o doživljajih hrvaškega vojaka na vzhodni fronti. Strip je že v naslednji številki izšel s politično bolj korektnim naslovom, »Preko ruske stepe«, kar pa ga vseeno ni obdržalo pri življenju (kot tudi ne njegovega avtorja), saj je vojaški tednik konec aprila 1945 nehal izhajati in je strip ostal nedokončan.

---

pa je leta 1944 izšla tudi prva partizanska slikanica Iveta Šubica (1922–1989) »Tonček pripoveduje« v tehniki lesoreza, ki v rotmanovskem⁷ stilu na edukativen način prikazuje partizansko šolo in način dela v njej. Šubic je bil sicer hišni avtor *Pionirja*, saj ga je eno leto povsem sam oblikoval in ilustriral (za nameček pa je sodeloval še pri *Slovenskem partizanu* in *Naši ženi*), tako da je imela povsem njegov pečat. Čeprav je bil po osvoboditvi strip kot produkt imperialističnega Zahoda do Informbiroja⁸ nezaželen v dnevnem tisku in dobesedno izbrisan iz kulturnega življenja, pa se mu je v prvih povojnih letih uspelo pretihotapiti v časopise v obliki smešenja kapitalizma. Tako je januarja 1947 Maks Toboljevič Akim (1922) v *Pavlihu*⁹ objavil sijajen satirični strip »Pustolovščine Harryja Dollarja in Winstona Šterlinga v letu 1946«, ki v pravem smrekarjevskem duhu razgalja vso hinvščino in spletke angloameriške politike glede Jugoslavije in

---

7 Ime so dobile po Smrekarjevem sodobniku, nizozemskem ilustratorju G. Th. Rotmanu (1893–1943), ki je leta 1924 debitiral v socialističnem časniku *Voorwarts* z mišjo zgodbo »Vrtismrček in Šilinoska«. Pri nas so se njegove slikanice pojavile v liberalnem *Jutru*, kjer so vsak dan izhajale s po eno sličico (redkeje dvema ali tremi) in krajšim tekstom pod njo. Do začetka vojne je izšlo preko trideset zgodb in čeprav so se v tistem času že pojavili Disneyjevi in drugi ameriški stripi, se niso mogli kosati s popularnostjo Rotmanovih slikanic. Kako priljubljena je bila ta zvrst pri nas, govori tudi podatek, da je časopis *Delo* kot legitimni naslednik *Jutra* in *Slovenskega poročevalca* objavljaj rotmanovske podlistke domačih avtorjev vse do začetka devetdesetih let, medtem ko je konkurenčni *Dnevnik* že leta 1960 začel kontinuirano objavljati stripe, seveda ravno tako izpod peresa in čopiča domačih avtorjev.

8 Informbiro je kratica za INFORMacijski BIRO, ki je združeval evropske komunistične stranke pod vodstvom Sovjetske zveze (1947–1955). Spomladi leta 1948 je prišlo do spora med sovjetsko in jugoslovansko komunistično partijo. Konflikt se je razširil na meddržavne odnose in Jugoslavija se je znašla na robu vojne s Sovjetsko zvezo in satelitskimi socialističnimi vzhodnoevropskimi državami. Vzrok spora je bil v hegemoniji Sovjetske zveze nad celotnim socialističnim blokom, Tito pa je hotel enakopraven položaj in lastno pot v socializem. Spor se je dejansko končal s Stalinovo smrtjo leta 1953, uradno pa leta 1955, ko se je prišel njegov naslednik Nikita Hruščov v Beograd opravičiti predsedniku Titu.

9 *Pavliha* je bil slovenski satirični časopis. Izhajati je začel avgusta 1944 v partizanih, do marca 1947 je izhajal občasno, potem pa redno. V *Pavlihu* so objavljali vsi pomembnejši slovenski karikatristi in satiriki. V petdesetih letih je bil v znamenju agrarne reforme ter protiklerikalnih in protisovjetskih karikatur. V šestdesetih letih se je osredotočil na notranje politične probleme, kar se je poznalo tudi pri priljubljenosti, saj je naklada preseгла 60 tisoč izvodov. Leta 1954 je prvič izšla *Pavlihova pratika*, letni zbornik, ki je tradicionalno izšel pred koncem starega leta. V *Pratiki* so se poleg satiričnih tekstov, humoresk, šal in karikatur pojavljali tudi krajši družbeno kritični stripi z zaključeno zgodbo, medtem ko so bili v matičnem tedniku občasno objavljeni v pasični obliki. V sedemdesetih je bilo vse več kritike glede zadolževanja in slabega gospodarskega stanja, osemdeseta pa so prinesla inflacijo, gospodarski kriminal in angažirane teme kot so bile energetska kriza, varstvo okolja in ženska emancipacija. Proti koncu osemdesetih let je *Pavlihov* humor zaradi množice novih socialnih in političnih gibanj izgubil družbeno vlogo in leta 1991 v nakladi borih 2600 izvodov dokončno prenehal izhajati.

tržaškega vprašanja ter nasploh zahodnega imperializma. Strip je najprej izhajal na razkošnem formatu preko cele strani (6 pasic), potem pa je iz tedna v teden izgubil kakšno pasico, tako da je v zadnjih nadaljevanjih izhajal samo na eni, dokler ni maja tudi ta ugasnila in tako do Titovega zgodovinskega »NE« Stalinu v slovenskem časopisju ni bilo več stripov.

Zaradi ruskih sankcij in rožljanja z orožjem je v začetku petdesetih let Jugoslavija na stežaj odprla vrata proti Zahodu, skozi katera je na nezloščen parket socialnega realizma znova, in tokrat dokončno, vstopil tudi strip v podobi »Gregorja Tisiglavca«. Marjan Amalietti (1923–1988) si je novega junaka jugoslovanskega socializma zamislil po podobi debelušnega švedskega nerodneža, »Adamsona« Oskarja Jacobsona,¹⁰ ki je pred vojno izhajal pri nas v *Jutru*. »Gregor Tisiglavca« je tipični predstavnik malega človeka s povsem vsakdanjimi stvarmi, ki jih je reševal z veliko dozo humorja, včasih pa je posegel tudi na spolzka tla politike z blago kritiko socialističnega družbenega sistema. Sama kritika pa se ni zgodila kot junaški upor umetnikov proti domnevni totalitarizmu in dogmam socialnega realizma, ampak se je pojavila kot del uradne politike Zveze komunistov, ki je že leta 1949 javno naznanila umik s področja kulture. Leta 1952 je imel Miroslav Krleža¹¹ zgodovinski govor na kongresu jugoslovanskih književnikov v Ljubljani¹², na katerem je ostro obsodil kulturni ždanovizem in obvezno uvedbo socrealizma ter začrtal pot t.i. humanističnemu realizmu na vseh področjih kulture in umetnosti, kar si je sicer predstavljal vsak po svoje, vsi pa so v tem videli več svobode, kar je s pridom izkoristil tudi strip.

---

10 »Adamson« je nastal leta 1920 pod neposrednim vplivom McManusovega Jiggsa (1913) iz stripu »Bringin up Father« (v Jugoslaviji je izhajal v *Stripoteki* pod naslovom »Porodica Tarana«), dočim je bil Jacobsonov lik kasneje vzor popularnemu nemškemu stripu iz časov nacizma »Vater und Sohn« (1934) ilustratorja Ericha Osherja, ki zaradi svojega protinacističnega prepričanja ni mogel objavljati pod svojim imenom, zato si je izbral psevdonim E. O. Plauen, po kraju, kjer je živel (pri nas je izhajal v *Zvitorepcu*). Verjetno najbolj poznan lik, ki je izšel iz Adamsona pa je animirani Homer Simpson (1989) Matta Groeninga.

11 Miroslav Krleža (1892–1981) je eden največjih hrvaških pisateljev. Po ustanovitvi Kraljevine SHS se je, fasciniran z Leninom in Oktobrsko revolucijo, pridružil jugoslovanskemu komunističnemu gibanju, hkrati pa je bilo to tudi njegovo najbolj ustvarjalno pisateljsko obdobje. Za vrhunec njegovega ustvarjanja velja glembajevski cikel enajstih novel in treh dram (*Gospoda Glembajevi*, *V agoniji*, *Leda*) s konca tridesetih let minulega stoletj, v katerem je opisal vzpon in propad bogate zagrebške bankirske družine. Med njegov najboljša dela sodita tudi roman *Vrnitev Filipa Latinovicza* (1932) in pesnitev *Balade Petrice Kerempuha* (1936). Po vojni je bil ustanovitelj Jugoslovanskega leksigrafskega zavoda v Zagrebu (1950). Bil je Titov sodobnik (in to dobesedno, saj se je rodil istega leta in umrl leto za njim) in osebni prijatelj.

12 Tretji kongres Zveze pisateljev Jugoslavije je potekal od 5. do 7. oktobra 1952 v Ljubljani.

Leta 1952 je začel izhajati zabavni tednik *PPP, Poletove podobe in povesti*¹³, ki je v slovenski stripovski mikrouniverzum izstrelil Mikija Mustra (1925) v podobi »Zvitorepca, Trdonja in Lakotnika«. Bralcem se je najbolj prikupil prav robustni Lakotnik, ki je čisto po kmečko ljubil ženske, jedačo in pijačo in se je skorajda v vsaki epizodi bodisi spogledoval s prsatimi lepoticami ali mastil s kranjskimi klobasami, ki jih je obilno zalival z dolenskim cvičkom, pa naj se je zgodba odvijala v starem Rimu, Ameriki ali na Luni. V začetku je bil strip, ki se je dogajal izključno v lokalnem okolju, pisan v obliki basni, po zgodovinskem Krleževem govoru pa se je osvobodil pravljичne preobleke in v skladu z novo usmeritvijo zadihal s polnimi pljuči v klasičnih pustolovskih zgodbah v različnih časovnih obdobjih in lokacijah. Leta 1954, ko je Muster poslal Zvitorepca v Afriko, je v Ameriki dr. Frederic Wertham¹⁴ objavil zloglasno knjigo *Seduction of the innocent*, v kateri je pisal o neposredni zvezi med naraščajočim kriminalom in stripom, ter jih označil za družbeno škodljiv pojav. Dejstvo je, da je bilo od konca vojne naprej v takratnih stripovskih zvezkih različnih žanrov, predvsem kriminalk in grozljivk, veliko pretiranega nasilja, prizorov mučenja ter mlak krvi, pa tudi spolnost v obliki brutalnih posilstev jim ni bila tuja, kar je že leta 1948 pripeljalo do množičnega protesta staršev, učiteljev in duhovnikov ter sežiganja stripov na grmadah, višek pa doseglo z objavo Werthamove knjige. Čeprav v Evropi nismo imeli tradicije izdajanja tovrstnih stripov, pa je val moralističnega nezadovoljstva pljusnil tudi na staro celino. V Franciji, denimo, so prepovedali uvoz vseh ameriških stripov, kar se je kasneje izkazalo kot zelo dobra poteza, saj je francoski strip z vrsto izjemno nadarjenih avtorjev kmalu postal pojem kvalitete v Evropi in svetu. Pri nas pa je bil na udaru predvsem izjemno priljubljeni Zvitorepec, ki so mu očitali, da odvrča otroke od branja knjig, čeprav so ga brali vsi, tako stari kot mladi. Tako je moral Muster sredi epizode »V Afriki«, ki jo je začel risati leta 1954, aprila zgodbo predčasno zaključiti, ter jo nadomestiti z rotmanovsko slikanico »Tivolski prijatelj« (kakaršne je

---

13 Tednik *PPP, Poletove podobe in povesti*, je začel izhajati julija 1952, januarja 1953 se je preimenoval v *PP, Petkovo panoramo*, avgusta je spremenil ime v *Petkov poročevalec*, ki je trajal do oktobra, ko je dobil novo kratico *TT, Tedenska tribuna*, ki se je obdržala do konca izhajanja leta 1973.

14 Fredric Wertham (1895–1981) je bil liberalni in napredni ameriški psihiater. Boril se je proti smrtni kazni in rasni segregaciji, kljub temu pa se je v zgodovino zapisal kot avtor knjige *Seduction of the Innocent*, ki je bila neposreden povod za ustanovitev cenzorske agencije za stripe, Comics Code Authority, in etičnega kodeksa, po katerem so bili spolnost, pretirano nasilje in družbeni problemi v stripih strogo prepovedani. Leta 1974 je izdal knjigo *The World of Fanzines*, s katero je revidiral svoja stališča o stripih in proglasil neodvisne mladinske stripovske fanzine kot idealen medij za otrokov razvoj in spodbujanje kreativnosti, ki pa žal ni vzbudila nobene pozornosti v psihiatričnih in političnih krogih.

risal sočasno za *Slovenskega poročevalca*), ko pa so se napadi na strip polegli, jo je jeseni nadaljeval. K temu je v precejšnji meri pripomogel tudi pritisk bralcev, ki na noben način niso hoteli zamenjave stripa z navadno slikanico, tako da je moral urednik prisluhniti glasu ljudstva in od takrat je »Zvitorepec« nepretrgoma izhajal do leta 1973, ko je izšla zadnja zgodba.

Mustrovo risanje, ki je bilo v stilu dveh Waltov, Disneyja in Kellyja,¹⁵ odlikuje dinamična in filigransko natančna perorisba z uporabo rastra, ki jo je v začetku šestdesetih let zamenjal z razkošnejšim čopičem, se otresele vseh nepomembnih detajlov in se posvetil izključno figuri. Intrigantne zgodbe, polne scenarističnih obratov, tekoči in duhoviti dialogi ter brezhibna animacija likov so se bralcem tako priljubili, da je »Zvitorepec« v 42 epizodah izhajal polnih 21 let, pa tudi kasneje je bil večkrat ponatisnjen, s čimer je postal najbolj bran slovenski strip in hkrati del nacionalne folklore. Čeprav se Muster v svojih stripih ni bavil s politiko, pa je enkrat le prišlo manjšega političnega incidenta, namreč v času Sputnika in vesoljske tekme med velesilama je narisal epizodo »Na Luno« (1959), v kateri trojica prijateljev na poti proti Zemljinemu satelitu naleti na sovjetsko vesoljsko patrolo, kjer jih zaslišujejo ruski medvedi. Sovjetska ambasada v Beogradu je uradno protestirala proti prikazovanju Rusov kot medvedov, Muster pa je neugodno situacijo rešil v naslednjem nadaljevanju, v katerem je poslal Zvitorepca k Američanom, ki jih je upodobil kot opice. Rusi so bili s tem zadovoljni, Američani pa itak niso brali stripa, tako da je bil ta mednarodni stripovski incident v času hladne vojne uspešno rešen. Čeprav so stripi povsem domišljjski, pa je narisal tudi nekaj družbeno angažiranih stripov, v katerih se bavi s perečimi vprašanji tistega časa, ki so presneto aktualni tudi danes, denimo ekološki problemi in skrb za okolje (»Skok v prihodnost«, 1971) ali avtomobilsko divjanje po cestah (»Za volanom«, 1970). Najbolj intrigantna pa je zgodba »Novogradnja« (1963), v šestdesetih in sedemdesetih letih je bil slovenski nacionalni šport gradnja lastne hiše in vsak, ki je imel vsaj kos zemlje, se je s pomočjo izjemno ugodnih kreditov ukvarjal s to popoldansko rekreacijo, pri kateri so mu ne-sebično pomagali sosede, prijatelji, sodelavci in sorodniki (kar jim je kasneje seveda vrnil z delom pri njihovih hišah). Muster v stripu na duhovit in satiričen način prikazuje vse zgođe in nezgođe tega podviga, od dela na črno do podkupovanja državnih uradnikov in pomanjkanja gradbenega materiala, ki se, jasno, za

---

¹⁵ Walt Kelly (1913–1973) je avtor antropomorfnega »Poga«, ki ga je začel risati leta 1943 (ko je odšel iz Disneyevega studia v katerem je delal od leta 1936) pa vse do svoje smrti. »Pogo« je tudi eden redkih družbeno kritičnih ameriških stripov.

---

vse konča srečno, Lakotnik dobi svojo hišo, bralci pa eno najboljših epizod v seriji.

Druga najpriljubljenejša junaka mladinskega stripa (čeprav Mustron Zvitorepec prvotno ni bil namenjen zgolj mulariji) sta bila »Kavboj Pipec in Rdeča pesa«¹⁶ v *Pionirskem listu*. Risar gole črte, kot je avtorja omenjenih junakov, Boža Kosa (1931–2009) duhovito označil kolega Ivo Antić, je z minimalistično stilizirano risbo, inovativnim kadriranjem, intrigantnimi zgodbami in duhovitimi dialogi v katerih kar mrgoli besednih iger, postavil temelje otroškemu stripu pri nas. Ker pa je bil Kos predvsem politično angažirani karikaturist (čeprav fizik po izobrazbi), saj je bil dolga leta zaposlen pri *Pavlihu*, kjer je bil nekaj časa tudi glavni urednik, v sicer otroškem stripu najdemo tudi bolj ali manj skrite asociacije na družbeno kritiko. Tako si je, denimo, zelo rad privoščil policaje, ki so bili v njegovih stripih še bolj neumni kot lopovi, pa že ti niso bili ravno bистри. Poleg tega je obravnaval tudi resnejše probleme kot so alkoholizem, onesnaževanje narave, varnost na cesti kot tudi kritiko šolskega sistema ali slabega gospodarstva, ki jih je kar mimogrede in skorajda neopazno vključeval v zgodbe.

Za razliko od Kosa, ki se je družbeno angažiranih tem loteval samo občasno, pa je karikaturist Milan Maver (1928) v satiričnem stripu »Jaka Sulc« (ki je izhajal v ljubljanskem *Dnevniku* od leta 1959 do 1968) kontinuirano opozarjal na različne politične anomalije v šestdesetih letih in s tem postal svojevrsten kritik samoupravnega socializma v stripu. »Jaka Sulc«, ki je v žanru pasičnega družbeno kritičnega stripa zamenjal Amaliettijevoga »Gregorja Tisiglavco«, je bil predhodnik Lavričeve »Diareje«, kar se vidi že po ogromnem nosu, ki ga vtika ravno tja, kamor ni treba. Zaradi malce čudaškega, če ne že omejenega izgleda in švejkovskega obnašanja je lahko tudi kakšno žaltavo razdril, ne da bi mu kdo kaj zameril. Hkrati se je v konkurenčnem *Delu*, ki je začel v začetku maja 1959 izhajati po združitvi *Ljudske pravice* in *Slovenskega poročevalca*, pojavil »Peter Mozolc« (1959–1968) karikaturista Marjana Bregarja (1928–2009), ki pa ga tako risarsko kot scenaristično ni dosegal.

Šestdeseta leta so bila v znamenju levičarske ekspanzije, anarhizma in Cheja Guevara, študentskih nemirov in protestov proti vietnamski vojni, Beatlesov in psihadeličnega rocka, hipijev in otrok cvetja, seksualne revolucije in svobodne ljubezni, kar se je poznalo tudi pri stripu. V Ameriki je takrat zatresel stripovsko

---

16 V letih od 1959 do 1991 je v *Pionirskem listu* izšlo 29 epizod stripa »Kavboj Pipec in Rdeča pesa«, s čimer je to postala najdaljša stripovska serija pri nas.

---

sceno Robert Crumb¹⁷ z undergroundom, osvobojenim vseh tabujev seksa in nasilja in brez kakršnega koli rešpeka pred politiko, cerkvijo in tradicionalnimi družinskimi vrednotami. Crumbova internacionala se je slišala tudi v Jugoslavijo, kjer ji je z veliko posluha prisluhnil mladi študent likovne akademije Kostja Gatnik (1945), ki je pri dvajsetih letih debitiral s kavbojsko parodijo »Silver Kid«, ter nadaljeval v *Zvitorepcu*¹⁸ z mostiščarskimi »Bobri« (1967) in najstniškim detektivom »Janezom Blondom« (1967), v katerem sicer še ni bilo zaznati Crumbovega vpliva, se je pa v socialnem angažiranem stripu posvetil stigmatizirani temi mladinske delinkvence in z napeto zgodbo ustvaril intriganten mladinski krimič. Do satiričnih undergroundovskih stripov ga je ločil samo še korak, ki ga je naredil leta 1969 z objavljanjem v študentski *Tribuni*¹⁹ in humorističnemu listu *Pavlihu*, v katerih je zaslovel s svojimi kratkimi, grafično impresivnimi, navadno enostranskimi družbeno kritičnimi stripi, ki jih je leta 1977 zbral v albumu *Magna Purga*.

Eden od najbolj prepoznavnih atributov hipijevskega gibanja je bila poleg dolgih las seveda svobodna ljubezen in z njo povezana spolnost, ki se je Gatnik loteva na različne načine. V »Pesmi starega Kranjca« (1970) brkati očak v obliki ljudske pesmi toži o takratni hipijevski mladini, modi, pri kateri ne ločiš fanta od punce in seksualnem razvratu, ki je preplaval bogaboječo deželo. V »Enemu staremu štosu« (1970) vidimo posledice nebrzdane spolnosti, v biblijski priliki »In rodil se bo...« (1970) pa izveemo vzrok Jezusovega rojstva. Spolnosti se loteva tudi v »Petru Klepcu« (1970) s homoseksualci in pohotnimi ženskami, ki jih na vsesplošno zadovoljstvo in zgražanje povsem uniči, spotoma pa spremeni še umazane hipije v detergent za ročno pomivanje posode in parazitske umetnike v tlakovce, da so oboji vsaj

---

17 Robert Crumb (1943) je eden od pionirjev in najpomembnejših avtorjev stripovskega Undergrounda. Na sceni se je pojavil sredi šestdesetih let z »Mačkom Fritzom« (1965), leta 1967 pa je ustanovil svoj časopis *Zap Comics* (od leta 1967 do 2004, izšlo je 15 števil) ter z »Mr. Naturalom«, »Demonko«, »Snoidom« in drugimi liki za vedno spremenil pojmovanje stripa.

18 Prva številka tednika *Zvitorepec*, prve specializirane stripovske revije pri nas, ki je dobila ime po slovenskem nacionalnem junaku, je izšla 7. aprila 1966, zadnja pa 11. septembra 1973; skupaj je v osmih letnikih izšlo 389 števil. Urednik prvega letnika je bil Zoran Jerin, vseh ostalih pa Janez Skočir.

19 Prva številka študentskega časopisa *Tribuna* je izšla 8. decembra 1951, z manjšimi ali daljšimi presledki pa izhaja še danes. V začetku režimski časopis ljubljanskih študentov je v revolucionarnem letu oseminšestdeset izrazil solidarnost s pariško vstajo in praško pomladjo ter kritično pisal o vietnamski vojni. V začetku sedemdesetih let je likovni in tehnični urednik postal Kostja Gatnik in z odličnim poznavanjem tehnologije priprave in z omejenim dvo-barvnim tiskom iz vizualno skromnega črnobelega časopisa z obilo odličnimi ilustracijami in modernim oblikovanjem v slogu poparta, ustvaril barvit časopis, ki je v takratnem slovenskem in jugoslovanskem prostoru pomenil prelomnico v grafičnem oblikovanju tiskanega medija.

za nekaj uporabni. Poleg spolnosti je v *Magni Purgi* vseskozi prisotna tudi družbena kritika, od korupcije, birokracije, inflacije, malomeščanstva, klerikalizma, moralizma in alkoholizma do na splošno slovenske zadržanosti in zaplankanosti. V tem slogu so narejene tudi Izredno domiselne in duhovite priredbe starih slovenskih pregovorov in rekov, ki jih razume čisto dobesedno. Tako v stripu »Laž ima kratke noge« nariše golo, precej prsato Laž, kako z ogromnimi rokami divja čez Slovenijo, v pregovoru »Na med se muhe love, na sladke besede ljudje« vidimo nesrečnega protagonista, ki se ne more odlepiti od besede marmelada, pri stripu »Obleka naredi človeka« pa uporabi Michelangelovo fresko »Stvarjenje človeka«, le da namesto Boga nariše Obleko. Pri scenarističnem delu je značilna velika žanrska raznolikost, ki se giblje od tradicionalno domačijskih tem iz slovenskega družbenega (»Fantomastične pripovednice«), ljubezenskega (»Strašni sum«) in družinskega življenja (»Kako je Rastislav postal tak kot njegov oče«) pa do znanstveno fantastične utopije (»Ooopa!«) ter kritike Cerkve (»Jezus, a ti kadiš hašiš?«) in države (»Proletarci vseh dežel, v alkoholu ni rešitve«). Sicer pa je celo življenje slehernika strnil v pesimističnem epilogu na koncu knjige v stripu, kjer vidimo uradnika Urbana v treh različnih pozah, kako dela, je in serje v treh različnih življenjskih obdobjih, ko pa pride smrtna ura, glavni junak malce pomisli in reče: »Ah kurc... Živel sem pa le.«

Gatnik je bil tudi eden prvih, ki je v strip vpeljal žensko junakinjo. Rdečelična in okrogla Mirkica, jedrih prsi in močnih stegen in nasploh zdravega kmečkega telesa in duha iz stripa »Ooopa!« (1971) po scenariju Milana Jesiha (1950), je bila sinonim slovenske ženske, ki jo bolj kot emancipacija in družbene zadeve zanimata ljubezen in spolnost. V času, ko so se ženske borile za enakopravnost in svoje pravice, sta Jesih in Gatnik v stripu obrnila situacijo in v znanstveno-fantastični noveli prikazala, kako se Mirkica na matriarhalnem planetu Fobos bori za moško emancipacijo, za nameček pa izvede še seksualno revolucijo. Po prevzemu oblasti, do katere je prišla predvsem po zaslugi seksipilnosti in velikih prsi, jo hočejo domorodci ustoličiti za kraljico Fobosa, vendar se Mirkica zaradi svoje ljubezni do svojega fanta (ki medtem čisto po slovensko utaplja žalost v pijači) odpove prestolu in se vrne na Zemljo. Še pred prvo slovensko superjunakinjo pa je v *Stopu* objavil dva satirična romantična stripa, »Srce ki ljubi« (1970) in »Strašni sum« (1971), v katerih se norčuje iz ljubezenskih roto romanov in nasploh ljubezenskih zgodb, ki so jih bili polni vsi kioski v bivši Jugoslaviji. Prevara, ljubosumje, maščevanje in neuslišana ljubezen se na koncu združijo v srečen konec in poroko (kar je seveda življenjska želja vsake ženske) pred katero je moral poklekniti celo underground. Izredno poznavanje stripovske govornice mu omogoča, da

tudi povsem klasična montaža strani ni nikoli dolgočasna, vedno jo zna popestriti bodisi z dinamiko likov, ki skačejo iz okvirja, ali z uporabo vizualnega teksta s poudarjeno tipografijo, ki je pri Gatniku enakovreden sliki, povsem pa se razmahne šele, ko ni več omejen z okvirji slik. Posebno zanimiv je barvni strip »Srce, ki ljubi«, v katerem avtor uporablja tehniko foto kolaža, ki ga kombinira s slikarsko tempero in barvnimi folijami v slogu ameriškega pop arta in stripov belgijskega umetnika Guya Peellaerta.²⁰

S Kostjem Gatnikom in *Magno Purgo*, ki je takoj po izidu doseгла kultni status in popolnoma spremenila takratno pojmovanje stripa kot plehke zabave za delavski razred in ga v Sloveniji ter celotni Jugoslaviji postavila na pedestal umetnosti, smo Slovenci v sedemdesetih letih prevzeli primat na izjemno močni jugoslovanski stripovski sceni,²¹ kar se nam ni zgodilo ne prej, ne pozneje, in se enakovredno kosali z evropskim in ameriškim stripom tistega časa. Po njej ni bilo nič več tako kot prej, z njo je slovenski strip dokončno izgubil svojo nedolžnost in postal odrasel ter polnopraven član urbane subkulture. Videč (ne)pričakovan tržni uspeh *Magne Purge* (ker je bila takoj razprodana, so naslednje leto strip ponatisnili) so pri *Tribuni*, držječ se starega in preizkušenelega slovenskega pregovora, da se železo kuje, dokler je vroče, leta 1979 izdali *Komunistični manifest* Marxa in Engelsa v stripu italijanskega alternativnega avtorja Rodolfa Marcenara. Čeprav je slovenska uradna politika s stisnjenimi zobmi gledala preobrazbo temeljnega dela komunistične teorije, ki je imelo v socialističnem sistemu malone kultni status, v že tako stigmatizirano formo kot je strip (čeprav je bil avtor italijanski komunist), pa so se ji usta razširila v nasmeh, ko je videla, kako hitro je naklada 5000 izvodov pošla in rade volje dovolila ponatis s 15.000 izvodi, češ, če ljudje že ne berejo dolgočasnega Komunističnega manifesta, pa naj vsaj strip! Istega leta je zagrebška skupina Novi kvadrat²² dobila prestižno nagrado

---

20 Guy Peellaert (1934–2008) je bil belgijski risar stripov in ilustrator, ki je leta 1966 v francoski reviji *Harakiri* objavil barvni strip »Jodelle« v slogu poparta, s čimer je postavil temelje psihadeličnega stripa in animacije, katere najznačilnejši produkt je beatlesovski film *Yellow Submarine* (1968).

21 Glavnino jugoslovanskega stripa sta tako po kvaliteti kot tudi kvantiteti tvorili srbska in hrvaška produkcija že od leta 1935 dalje. Sicer pa jugoslovanska stripovska scena ni bila močna samo doma, ampak tudi v tujini, tako po številu stripovskih izdaj kot po kvalitetnih avtorjih smo bili v samem vrhu evropskega stripa, poleg Francije, Belgije, Italije, Anglije in Španije.

22 Stripovska skupina Novi kvadrat je obstajala samo tri leta (1977–1979), vendar pa je pustila neizbrisni pečat na jugoslovanski stripovski sceni v podobni kratkih alternativnih stripov z izrazitim grafizmom, ki so jih objavljali v *Poletu*. Skupino so sestavljali Mirko Ilić, Igor Kordej, Krešimir Zimonić, Radovan Devlić, Emir Mešić, Ninoslav Kunc, Joško Marušić, Ivan Puljak, Krešimir Skozret in Nikola Konstantinović. To je bila tretja generacija hrvaš-

»Sedem sekretarjev SKOJa«,²³ s čimer je socialistična oblast de facto priznala strip kot umetnost.²⁴ Sicer pa je umetnostni zgodovinar France Zupan (1929–2019) že leta 1969 objavil v *Problemih* prvo sociološko študijo z naslovom »Masovna kultura — strip«,²⁵ v kateri je poleg izvora in nastanka samega medija zavrnil zloglasno Werthamovo tezo o negativnem vplivu stripa na mladino, ki je bila aktualna še iz petdesetih let, ter detajlno analiziral strip v slovenskem in jugoslovanskem prostoru, s čimer je hkrati postavil tudi temelje stripovske kritike pri nas.

V začetku sedemdesetih let se je začel drugi val moralističnih napadov na strip. Od 28. do 30. oktobra 1971 je bil v nekdanji srbski prestolnici, Kragujevcu, kongres Kulturne akcije, na katerem se je takratna sekretarka srbskih komunistov, liberalka Latinka Perović,²⁶ samo mimogrede obregnila ob *literarno pla-*

---

kih striparjev, rojenih v petdesetih letih, ki je vplivala tudi na tretjo generacijo slovenskih striparjev, rojenih v šestdesetih letih (Kastelic, Lavrič, Sitar, Smiljanič, Štrakl).

23 Nagrada »Sedem sekretarjev SKOJa« je bilo največje jugoslovansko priznanje na področju mladinske kulture, umetnosti in športa, ki so jo podeljevali od leta 1965. Imenuje se po sedmih sekretarjih, ki so v letih od 1920 do 1930 vodili Zvezo komunistične mladine, Josipu Debeljaku, Josipu Kolumbu, Paju Marganoviću, Janku Mišiću, Miju Oreškemu, Peru Popoviću in Zlatku Šnajderju. Vse je oblast ubila v času šestojanuarske diktature v letih 1929–1931, ko je kralj Aleksander prepovedal vse politične stranke. Od slovenskih avtorjev so jo med drugimi dobili glasbenik Marko Breclj, slikar Kostja Gatnik, pisatelj Drago Jančar, režiser Janez Pipan, skupini Lačni Franz in Pankrti, smučar Rok Petrovič... Novi kvadrat je bil prvi, ki je prejel nagrado izključno za strip.

24 Priznanje pa seveda ni bilo samoumevno, že od pojava Novega kvadrata se je v medijih razplamtel kulturni boj med desnico in levico o komercialnem in umetniškem stripu. Desničarja Darko Glavan iz Zagreba in Bojan M. Đukić iz Beograda sta novovalovcem med drugim očitala elitizem, hermetičnost, nerazumljivost, prevelik zahodnjaški vpliv in odsotnost jugoslovanske socialistične stvarnosti v njihovih stripih. Skupino je branil predvsem vodja Mirko Ilić, pridružili pa so se mu še nekateri levičarski intelektualci iz vse Jugoslavije, med drugimi tudi Igor Vidmar iz Ljubljane. Epilog je znan, v kulturnem boju je zmagal Novi kvadrat in strip je postal priznana veja jugoslovanske umetnosti in kulture.

25 France Zupan je bil prvi slovenski kritik in teoretik stripa. Leta 1968 je začel v *Mladini* (št. 37/1968 — št. 6/1969) pisati o stripu, istega leta je v reviji za likovno kulturo *Sinteza* (št. 10/11) objavil članek v treh poglavjih (»Strip, njegov nastanek, avtorji in junaki«; »Začetki stripa v zahodni Evropi in v ZDA«; »Strip kot del množične kulture«), ki je bil osnova za pričujočo študijo. Leta 1970 je bila Zupanova študija ponatisnjena tudi v dveh številkah *Kulture* (št. 9 in 10), beograjske revije za teorijo in sociologijo kulture.

26 Latinka Perović (1933), diplomirana zgodovinarica in političarka, je bila od leta 1968 do 1972 sekretarka CK KP Srbije in najvplivnejša ženska v državi. Oktobra 1972 so jo z zatrtjem t.i. Srbske pomladi skupaj z Markom Nikezićem, predsednikom srbskih komunistov, zaradi preveč liberalnih stališč odstavili s položaja. V politiko se potem ni več vrnila, čeprav je bila v devetdesetih letih goreča nasprotnica Slobodana Miloševića in rastočega nacionalizma.

žo, kar je bilo dovolj, da je še istega večera v režiji pravovernih mladincev pred zgradbo kongresa zagorela grmada s stripi. Neposredni odgovor zvezne vlade na kragujevški kres je po polletnem moratoriju prišel 1. julija 1972 v obliki t. i. *Zakona o šundu*, ki je dodatno obdavalil trivialno literaturo. Izvedba zakona je bila seveda v pristojnosti posameznih republik in pokrajin, ki pa so počakale, da bi videle, kako se bo zakon obnesel v Srbiji, od koder je prišla pobuda. Obdavčeni so bili vsi stripi, in precejšnje število izdaj je po krajšem času zaradi previsoke cene nehala izhajati.²⁷ Pri tem je prihajalo do prav absurdnih situacij, pa je bil genialni Alan Ford označen kot šund. Septembra 1973 se je v sodelovanju s časopisno hišo »Delo« v kioskih pojavila slovenska izdaja *Politikinega Zabavnika*,²⁸ ki se ga zakon o šundu ni niti dotaknil, saj je kontinuirano objavljala tako Jaka Racmana in Miki Miško (ki smo ju lahko takrat prvič brali v slovenščini), kot tudi stripe in zgodbe iz narodnoosvobodilne vojne. Zaradi velike priljubljenosti *Zabavnika* (samo slovenska naklada je štela preko 60.000 izvodov, skupna pa 400.000, kar je bila sploh najvišja naklada kakšne stripovske revije v Jugoslaviji) so spet začeli pojavljati napadi na strip, češ da kvari mladino, in zahtevami po uvedbi zloglasnega davka na šund tudi v Sloveniji, na kar so v študentski *Tribuni* odgovorili na svoj način. Takrat je bila namreč zelo popularna prazgodovinska satira »Tilentrop in Vesna Sapiens« Nikola Lekića in Lazarja Sredanovića, iz katerega so uredniki uporabili fragment, v katerem Tilentropov stric Radoš v rokah drži gorjačo, navihano spremenjeno v orjaški penis, poleg njega pa skače lepotica Vesna, ki na stričeve, uredniško prirejene besede: »To je orožje!« vsa vznemirjena vzklika: »Hura! Spet bo kavs.«²⁹ Takrat se je režala vsa Slovenija in napadi na

---

27 Založba »Dečje novine« iz Gornjega Milanovca, ki je bila ena največjih stripovskih založb v Jugoslaviji, je prenehala izdajati kar deset različnih revij. Zanimivo je, da je bila cena na obdavljenih revijah napisana kar v treh zneskih. Tako je, denimo, na naslovnici revije *Lale ekstra* pisalo: »cena proizvajalca: 3 dinarje, prodajna cena v ožji Srbiji: 5 dinarjev, cena drugje po državi: 3,40 dinarjev«.

28 Prva številka slovenske izdaje *Politikinega Zabavnika*, ki je zamenjal pokojnega *Zvitorepca*, je izšla 14. septembra 1973 (matična št. 1133), zadnja pa 10. novembra 1989 (št. 1976), skupaj je v sedemnajstih letnikih izšlo 843 števil. Urednik slovenske izdaje je bil Zoran Jerin. *Zabavnik* je na svojih deloma barvnih 56 straneh poleg obilice stripov (predvsem ameriške in španske produkcije) prinašal tudi pustolovske zgodbe različnih žanrov in bogato ilustrirane zgodovinske članke, ki so skupaj z ljubezenskimi zgodbami bralcev (»Skrivnosti mladih src«, »Mala pošta«) tvorili formula uspeha, zaradi katerega je izhajal celih 16 let. Slovenska izdaja se je razlikovala od srbske po že omenjenih ljubezenskih zgodbah, športnih in glasbenih straneh ter člankih iz slovenske zgodovine.

29 Poleg prirejene slike je bil tudi uredniški tekst, ki ga zavoľjo boljšega razumevanja družbene klime v tistem času navajam v celoti: »Pred nekaj meseci se je v slovenskem strip-prostoru dokončno uveljavila nova mladinska revija — *Politikin Zabavnik*. Verjeli smo, da bo to res nova, socialistično usmerjena

strip so seveda takoj ponehali, pa tudi zakon o šundu je ostal mrtva črka na papirju. Tako je srbski stripovski junak povsem nevede rešil slovenski strip.

Skoraj istočasno je Melita Vovk (1928) v šolskem letu 1973/74 v *Cicibanu* objavljala kratke enostranske »Zgodbe o ljubezni«, v katerih na duhovit, hkrati pa tudi ironičen in včasih trpek način govori o mladinski problematiki tistega časa, od socialne neenakosti, problemi z vrstniki in starši ter medgeneracijskem jazu do ekoloških problemov. Čeprav je strip kronika socialistične družbe sedemdesetih let, pa ni izgubil prav nič ostrine, ravno nasprotno, vse družbene anomalije, ki nam jih brez lažnega moraliziranja postavi pred ogledalo, so danes še bolj aktualne, kot ob svojem nastanku. Pri Melitinih stripih bi zaman iskali čistost in prefinjenost, s skiciozno, že nevrotično risbo in na prvi pogled nedodelano risbo ter netipično kompozicijo, ki ne priznava zakonitosti kvadrata, je prva slovenska striparka zakoličila stil, ki so ga v *Stripburgerju* uporabljali avtorji še čez štirideset let.

V sedemdesetih letih je hrvaški gastarbajter Željko Lordanić (1946) v *Delu* risal priredbe mladinskih klasikov v obliki rotmanovskih slikanic, od katerih jih je kasneje nekaj transformiral v strip. Eden od njih je bil tudi Swiftov³⁰ »Guliver«, ki je leta 1984 izšel tudi v albumski obliki. Priredba satiričnega romana, pravzaprav samo prvega dela od štirih, *Guliverja med Liliputanci*, sicer še zdaleč ne dosega ostrine originala, saj je bila namenjena predvsem mlajšim bralcem, kljub temu pa lahko tudi v stripu občutimo kritiko nepravilne družbe in totalitarne države. Lordanićev risarski slog je izjemno konservativen, v kadrih, denimo, sploh ne uporablja oblačkov in je celoten tekst po fosterjevsko³¹ vključen v okvir risbe, kar pa zavoljo arhaičnosti same

---

oblika zabave, saj so zakoni izpred leta dni tako rekoč prepovedali ves šund in pornografijo. Žal pa nas je nova revija v svoji številki z dne 28. 12. 1973 globoko razočarala. Kljub vsem komisijam in svetom za tisk je uspelo uredništvu *Zabavnika* vtihotapiti določene sekvence pornografsko usmerjenega stripa. In kar je še najbolj žalostno, strip izhaja izpod peresa naših, jugoslovanskih avtorjev, N. Lekića in L. Sredanovića, nosi pa ime Tilen–Trop in Vesna–Sapiens. Ne bomo se spuščali v moralistična razpravljanja, ampak bomo bralcem predočili lascivno sceno, ki je brez dvoma travmatizirala mlade in nedolžne bralce. Komentar je prav gotovo odveč.»

30 Jonathan Swift (1667–1745), angleško–irski pisatelj, publicist in teolog je bil eden največjih umov svojega časa. Njegovo najpomembnejše delo je satirični roman *Guliverjeva potovanja* (*Travels into Several Remote Nations of the World by Lemuel Gulliver*, 1726), ki je ostra in neprizanesljiva kritika takratne družbe in politike, razraste pa se v posmeh vsemu človeštvu in njegovim ustanovam.

31 Harold Foster (1892–1982) je klasik ameriškega avanturističnega stripa. Njegovo življenjsko delo je srednjeveška saga o vitezu okrogle mize, »Princu Valiantu« (1937), pri katerem zaradi estetskega videza stripa ni uporabljal govornih oblačkov, ampak je tekst pisan v zgornjem ali spodnjem delu slike.

---

zgodbe in tradicionalne, natančne a statične risbe sploh ni moteče. Povsem drugačen je stil Andreja Habiča (1939–1986), ki je s prehoda iz sedemdesetih v osemdeseta leta v *Avto magazinu* in *Mladini* objavljal »Prometne basni« in »Hobotizme«. Z nadvse originalnimi stiliziranimi robotimi trebušastimi liki z očmi na nosu in ogromnimi stopali (pri ženskah pa so bile seveda več kot poudarjene prsi in široki boki) je komentiral tako prometno varnost kot družbene anomalije. Njegovi enostranski kritični stripi so duhovita zmes karikature, kolažnih časopisnih izrezkov in stripovske montaže, ki so kljub patini še danes zanimivi in aktualni, čeprav živimo v drugem času in družbenem sistemu. Podobno bi lahko rekli za družbeno politične stripe Jerneja Rovška (1951), ki pa se je za razliko od Habiča vrnil k prvotni obliki časopisnega stripa v pasicah z »Mostiščarji« (1980 – 1984), v katerih skozi staroslovansko skupnost z ljubljanskega barja prikazuje socialistični in samoupravni sistem novodobnih močvirnikov, pa tudi vseh ostalih Slovencev. Samoupravljanja in socializma seveda nimamo več, zato pa toliko več birokracije, arogantnih šefov in pomanjkanja delavskih pravic, ki jih Rovšek secira v stripu. Kako popularni so bili »Mostiščarji«, nam pove že dejstvo, da so v *Teleksu* izhajali skupaj s Parkerjevim »Čarovnikom iz Ida«, Hartovim »B.C.« in Dobričevim »Ljubo Trubo«. ³² Tudi Rovškov vrstnik Boris Jukić (1950) se v svojih stripih brez naslova od leta 1991 v *Delu* in njegovih publikacijah tedensko posveča aktualni problematiki povprečnega Slovenca, tokrat v samostojni državi in kapitalizmu, ki pa se ni v ničemer spremenila na bolje, ravno nasprotno, družbenih anomalij je še toliko več. Jukićevi stripi so navkljub risarskemu minimalizmu in statičnemu kadriranju zaradi odličnega akvarelnega kolorja prava paša za oči, pri bralcih pa je bil priljubljen predvsem zaradi lahkega humorja, ki je segal od politične satire do erotičnih vicev.

Tabuizirani tematiki erotike in spolnosti nasploh se je v osemdesetih letih precej posvečal že prej omenjeni Marjan Amalietti. Njegova strast za risanjem golih ženskih in deklških aktov je vidna že v najstniških stripih (Amalietti je bil prvi, ki je v šolskih revijah risal napol gole punce, kar je danes seveda nepredstavljivo, ampak takrat so bili drugi, bolj liberalni časi), ki je prišla do polnega izraza šele v njegovem prvem albumu za odrasle, *Kora in Dora* (1986). Samozavesti lepotici v simpatičnem krimiču, v katerem seveda ne manjka gole kože, z duhovitimi dialogi in

---

32 Stripa »The Wizard of Id« (1964) risarja Branta Parkerja in scenarista Johnnija Harta ter »B.C.« (1958), ki je v celoti Hartovo delo, sodita med najboljše intelektualne humoristične stripe v svetu, »Ljuba Truba« (1954) Milorada Dobriča pa je bil eden najuspešnejših jugoslovanskih časopisnih stripov, izhajal je v več domačih in tujih časopisih, v Sloveniji kot »Janez Banez«, v tujini pa pod imenom »Dick Trumpet«.

obilje akcije v intrigantnem feminističnem slogu rešita zapleten detektivski primer. Kriminalka o ugrabljeni razvajeni bogataški smrkliji, v kateri razkrinkata še spletkarskega zaročenca in razbijeta mafijsko bando, pa je bila samo uvertura v Amaliettijevu veliko gala predstavo, *Pet očetov Neninega otroka* (1987). To je zgodba o dveh dekletih, ki ju posili pet tipov. Ena izgubi oko, druga pa v zameno dobi otroka. Punci, ponižani in razžaljeni pa, namesto da bi šli na policijo, vzameta pravico v svoje roke in posiljevalce enega za drugim kastrirata. Najbolj feminističen slovenski strip, ki ga je narisal – moški! Amalietti je zanj dobil tudi Poletovo nagrado za najboljši jugoslovanski strip leta 1988 (posthumno), kar je bilo največje stripovsko priznanje v bivši državi. Kasneje je narisal še barvno razkošni strip *Vesele počitnice*, v katerem se je predstavil kot odličen kolorist (v albumu je bila objavljena samo črno bela verzija) in ki je pravi leksikon spolnih variant in anomalij kot so fetišizem, sadomazohizem, sodomija in drugih radoživih posteljnih aktivnosti.

Pravi boom družbeno kritičnega stripa, osvobojenega vseh rešpektov proti politiki, seksu in cerkvi pa se je pojavil v času Tretje generacije slovenskih striparjev, ko je študent humanistike Ivo Štandeker³³ v *Mladini*³⁴ osnoval rubriko *XX stoletje*, s katero je po dolgem in počez prekrizal fiktivni stripovski svet in hkrati na straneh *Mladine z Novim slovenskim stripom* ustvaril realnega, ki se ni več zatekal k domišljijским temam in junakom, ampak je naturalistično odslikaval surovo družbeno stvarnost, katere glavni junaki smo bili mi sami. Eden prvih avtorjev, ki so v *Mladini* risali angažirane stripe, je bil Zoran Smiljanić (1961), ki je že leta 1983 v kranjskem glasilu Kluba ljubiteljev glasbe objavil »Hišo Metoda Trobca«, s čimer je postavil temelje družbeno kritičnega stripa Tretje generacije. Strip o prvem slovenskem serijskem morilcu je luciden portret lumpenproleteriatu in hkrati kritika slovenske družbe nasploh. V »Hiši...« na razkošnih 22 straneh paralelno spremljamo dve zgodbi, eno o naslovnem serijskem morilcu, ki išče svojo pot do ženskega srca in drugo o nacistih, ki svojo pot že imajo. S filmskim kadriranjem in

---

33 Ivo Štandeker se je rodil leta 1961 v Mariboru, umrl pa je kot vojni dopisnik v Sarajevu leta 1992. Velja za najboljšega stripovskega teoretika v Sloveniji, njegovi eseji iz rubrike »XX. Stoletje«, ki je izhajala v *Mladini* od 9. 1. 1987 do 2. 2. 1990, so bili leta 1993 ponatisnjeni v posebni številki *Problemov*. Po Štandekerjevi smrti je s stripovsko kritiko v *Mladini* s »Stripodromom« od leta 1993 do 1997 nadaljeval Max Modic.

34 Prva številka *Mladine* je izšla v ilegali januarja 1943. Po vojni je postala glasilo Zveze socialistične mladine Slovenije. *Mladina* je bila režimski levičarski časopis, pri čemer je izpostavljala mladinsko problematiko v socializmu. Po letu 1968 se je lotevala tudi drugih političnih tem in pisala o političnih anomalijah ter na režim ves čas gledala kritično. Največjo naklado in branost je dosegla v drugi polovici osemdesetih letih, ko je pisala o tabuiziranih temah preteklosti in napadala enostrankarski sistem in JLA.

montažo table, izvrstnim scenarijem in psihološko poglobljenimi protagonisti sodi strip med najboljša Smiljaničeva dela. Leta 1986 je v *Katedri* objavil partizanski vestern »1945«, v katerem so bili glavni junaki *bad guys*, trije četniki, ki se skušajo po koncu vojne prebiti na Zahod in pri tem pobijejo vse živo, na kar naletijo. S stripom, v katerem »partizani cepajo kot zajci« kot je dogajanje slikovito opisal politik Jože Smole,³⁵ je nehote začrtal smer revizionističnega stripa, ki se je med vojno in po njej razbohotil predvsem v Srbiji in na Hrvaškem. Naslednje leto je v *Gorenjskem glasu* objavil dvostranski strip »Kje je revolucija?«, v katerem nakazuje propad socializma in dotedanjih vrednot, ki je sprožil tudi burno razpravo o odstranitvi monumentalnih Dolinarjevih³⁶ kipov v centru Kranja. Iste leta je začel v *Mladini* z objavo trilogije »Hardfuckers«, na pol fiktivnem prikazu slovenske polpretekle zgodovine pred državljansko vojno v Jugoslaviji.

Vse našete stripe je Smiljanič objavil v *Mladini*, kjer je začela svojo pot tudi zdaj že legendarna »Diareja«, ki jo je leta 1988 začel risati takrat anonimni Tomaž Lavrič (1964), danes vsekakor prvo ime slovenskega stripa. »Diareja« je stiliziran, likovno minimalističen pasični strip, osvobojen vsega balasta interierja in eksterierja z glavnim junakom čiste linije, ki bi ga težko uvrstili v katerikoli žanr, scenaristično po eni strani sicer spada med humoristično satirične stripe, po drugi pa briše mejo med politično karikaturu in stripom in vsak teden neprizanesljivo komentira slovenske (prej tudi jugoslovanske) politične anomalije in je tako svojevrstna kronika razpada Jugoslavije in rojstva nove države, ki nam vsekakor podaja bolj avtentično sliko na polpreteklo zgodovino kot vsi režimski učbeniki skupaj, da raznoraznih črnosrajčnih zgodovinarjev sploh ne omenjam. Leto kasneje je začel risati kratke angažirane stripe v realistično stiliziranem slogu, s katerimi je domišljijsko nakazal realne probleme takratnega časa. V »Magdi« (1989) hočejo agresivni Slovenci zavzeti avstrijsko Koroško, v »Operaciji Rampart« (1991) pa spremljamo državljansko vojno med Unionisti in Separatisti. Lavrič je mojstrski risar, ki z neznosno lahkoto menja risarske sloge, od karikaturnega do realističnega, kar je vidno tudi v pričujočih stripih, saj je vsak narisana v drugačnem stilu. Odlična risba, kontrastni črno beli odnosi, ki s poigravanjem svetlobe

---

35 Jože Smole (1927–1996), je bil partizan, politik, poslanec v skupščini in predsednik Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL).

36 Lojze Dolinar (1893–1970) sodi med osrednje predstavnike slovenskega kiparstva 20. stoletja. Prva kiparska dela so bila v slogu akademskega realizma, kasneje se je približal simbolizmu in secesiji. Med obema vojnoma je bil eden najbolj produktivnih kiparjev spomeniške plastike. Po vojni je delal velike monumentalne kipe v socrealističnem slogu. Njegovo zadnje in najbolj znano delo je spomenik Revolucije v Kranju, kamor se je preselil po upokojitvi.

---

in senc še potencirajo mračno vzdušje, dinamično kadriranje, raznovrstni koti kamere, menjavanje perspektiv in različnih planov kot tudi sama kompozicija slike in postavitev figur v prostor so atributi, ki so deloma prisotni že v zgodnejših stripih, kasneje pa jih je Lavrič razvil do popolnosti.

Politične tematike se je lotil tudi risar in animator Dušan Kastelic (1964), ki je leta 1991 narisal napol dokumentarno parodijo »Afera JBTZ«. V aferi, ki je Janšo in kompanjone izstrelila v orbito medijske popularnosti in jih naredila za junake, je razbil nacionalistični mit o slovenski pomladi, spravil kurje in ostale tatove v zapor in nasploh postavil stvari na pravo mesto. Sicer pa to ni edini družbeno angažirani Kasteličev strip, konec osemdesetih let, ko so se v medijih začele pojavljati žolčne razprave o partizanih in domobrancih (ki še do danes niso ponehale), je v *Mladini* objavil dve seriji, »Partizane« (1988) in »Domobranci« (1989), v katerih se na duhovit način ponorčuje tako iz enih kot drugih in postavi tako mitologijo boja proti okupatorju na eni kot mitologijo antikomunizma na drugi strani na povsem realna tla. Vojne tematike se je v stripu *Točno opolnoči* v katerem nostradamovsko prikazuje napad JLA na Slovenijo, leta 1988 lotil tudi Romeo Štrakl (1962). Napol dokumentarističen pristop s fotografsko risbo, s katero nazorno prikaže agresijo nad lokalnim prebivalstvom, je v tistem času tako razburil slovensko politiko, da se je moral urednik stripa na *Mladini*, Ivo Štandeker, celo zagovarjati na sodišču.

Hrvaški gasterbajtar Andrej Brčić Flumiani (1965), Zagrebčan, ki je v *Teleksu* oral ledino na področju politične ilustracije, je v *Mladini* leta 1988 objavil pornografsko parodijo na Jugoslavijo, »Pornoslavijo«, ki jo odlikuje profesionalna in natančna realistična risba, pisana na kožo pričujočemu stripovskemu žanru. Fantazijsko sadomazohistično zgodbo, polno nasilnih prizorov, postavljeno v postapokaliptično industrijsko pokrajino, v kateri vladajo dominantna gospodarica Branka in njeni pomočnici Šemsa in Andreja, ki se izživljajo nad delavcem Ramizem, je avtor prepletel s komunistično ikonografijo, s čimer je dobil alegorijo jugoslovanski delavski sistem. Naslednje leto se je pojavil z novo politično satiro »Bunker«, ki je bila v kasnejših piratskih izdajah po Jugoslaviji prevedena »Grupa TNT kod Tita«. Parodija na jugoslovanski socializem, ki se bere kot humoristična varianta Đilasovega³⁷ »Novega razreda«, je povsem v

---

³⁷ Milovan Đilas (1911–1995) je bil ključna oseba jugoslovanskega partizanskega gibanja med drugo svetovno vojno, kakor tudi jugoslovanske vlade v prvih letih po vojni, ko se je odločno zoperstavil stalinizmu. Kljub temu, da je do konca življenja ostal prepričan komunist, je postal doma in v svetu eden najbolj znanih in odločnih kritikov poveljnih komunističnih sistemov iz perspektive marksistične ideologije. Leta 1957 je napisal knjigo *Novi Raz-*

alanfordovskem³⁸ duhu, kar seveda ni naključje, saj je avtor bolj ali manj večče kombiniral originalne slike in dovtipe s svojimi bolj ali manj večče narisanimi in napisanimi skeči in ustvaril povsem novo zgodbo, v kateri Broj Jedan z grupo TNT obišče starega prijatelja Tita, ki mu je dolžan usluge iz preteklosti.

Opus Iztoka Sitarja (1962) je v celoti posvečen družbeno angažiranemu stripu, ki ga obilno začini z erotiko. Že v svojem prvem delu iz leta 1984, »Kdo je ubil risarja stripov«, se je posvetil stigmatizirani problematiki samomora, v »Bananah« (1987) pedofiliji, v »Vrtni Malega princa« (1987) pa je skozi kritiko Weiningerjevega³⁹ filozofskega dela *Spol in značaj* spregovoril o moškem šovinizmu. Strip je risan v ekspresivnem linoreznem slogu, ki ga je uporabil tudi v svojem prvem albumu, *Spermi in krvi* (1990), v katerem »psihoanalitske teoretske fragmente«, kot je zapisal Ivo Štandeker v predgovoru knjige »nesramno pritrakne pritlehni stripovski formi.« *Sperma in kri* je skupaj z Amalietijevimi *Veselim počitnicami* tudi prvi pornografski album pri nas.

To je na kratko pregled najpomembnejših avtorjev družbeno kritičnega in angažiranega stripa do razpada Jugoslavije pri nas, ki je sobival sočasno z avanturističnim in humorističnim stripom, kar je unikum ne samo v jugoslovanskem ali evropskem, pač pa v svetovnem merilu. Povsod drugje v svetu je bil družbeno angažirani strip odrinjen na obrobje devete umetnosti v obliki fotokopiranih fanzinov in celo v Franciji, prestolnici stripa, je bil v albumski obliki izjemno redek⁴⁰. Kar pa je le dokaz, da se

---

red: Analiza komunističnega sistema, v kateri je izrazil svoje prepričanje, da komunizem v državah Vzhodne Evrope ni egalitaren, temveč da vzpostavlja nov razred privilegirane partijske birokracije. V devetdesetih letih je odločno nasprotoval nacionalistični politiki in razpadu države.

38 Leta 1970, samo leto dni po italijanski premieri, je v Jugoslaviji izšla prva številka satiričnega in črnohumornega *Alana Forda Grupa TNT* Magnusa in Bunkerja v sijajnem prevodu in adaptaciji Nenada Brixija ter na mah osvobodila bralce od Vardarja pa do Triglava. Zanimivo je, da strip ni uspel nikjer drugje v Evropi in svetu, razen v Italiji in Jugoslaviji. V rodni Italiji je bil sicer samo eden od dokaj uspešnih stripov in nič več, v Jugoslaviji pa je z neusmiljeno kritiko tako kapitalizma kot družbe nasploh doživel kultni status in se svojimi citati, ki so aktualni še danes, zapisal v zgodovino jugoslovanskega stripa.

39 Otto Weininger (1880–1903) je bil avstrijski filozof. Njegovo najbolj znano delo je *Spol in značaj (Geschlecht und Charakter)*, v katerem je označil ženske za manj vredne od moških, hkrati pa sta se iz knjige napajala tudi homofobija in antisemitizem.

40 Najbolj znana primera francoskega politično angažiranega stripa je narisal v svojem zgodnejšem obdobju jugoslovanski rojak Enki Bilal po scenarijih Pierra Christina, *Falange črnege reda* (1979), o fašističnem nasilju španskih falangistov po Francovi smrti in *Partijo lova* (1983), o komunistični eliti v času stalinizmu v Vzhodni Evropi. Slednji je bil tudi Smiljaničev vzor pri »Hardfuckersih«.

slovenski strip, ta *enfant terrible* uradne kulture, najbolje počuti prav v vlogi gorečega levičarskega kritika naše družbene in politične stvarnosti.

VIRI IN LITERATURA:

Zupan, F. (1969) Masovna kultura strip, *Problemi*, št. 73–74, Ljubljana.

Vidmar, I. (1977) *Pregovor k Magni Purgi*, Ljubljana: Škuc.

Draginčić, S. & Zupan, Z. (1986) *Istorija jugoslovenskog stripa*, Novi Sad: Forum – Marketprint.

Štandeker, I. (1993) XX. stoletje, *Problemi / Eseji*, št. 1–2, Ljubljana.

Čerčnik, I. (1996) *Slovenski strip*, Celje: Galerija sodobne umetnosti.

Zupan, Z. (2007) *Vek stripa u Srbiji*, Pančevo: Kulturni centar.

Sitar, I. (2016) *Strip je orožje*, Ljubljana: Vodnikova domačija.

Sitar, I. (2017) *Zgodovina slovenskega stripa*, Ljubljana: Umco.

Džamić, L. (2019) *Cvetličarna v Hiši cvetja*, Ljubljana: Založba.

Изток Ситар
Љубљана, Словенија

СЛОВЕНАЧКИ ДРУШТВЕНО КРИТИЧКИ И
АНГАЖОВАНИ СТРИП У ЈУГОСЛАВИЈИ

Сажетак

Историја словеначког стрипа почела је са друштвено критичким протостриповима почетком двадесетог века. У четрдесетим годинама се појављују први дечји стрипови, а у педесетим годинама после Информбироа процветава карикатуристички стрип са Звиторецем на челу. Шездесете године су у знаку реалистичког авантуристичког стрипа, а у време сексуалне револуције и студентских протеста на сцену ступа домаћи андерграунд Костје Гатника. Крајем осамдесетих формира се Нови словеначки стрип, ослобођен свих респеката спрам Државе, Цркве и Друштва, који доживљава прави бум у деведесетим годинама после распада заједничке државе.

Кључне речи: *Информбиро, соцреализам, политички карикатурални стрип, сексуална револуција, „underground“, женске јунакиње, поп арт*

1. Slika Maksim Gaspari:
Požrešni župnik, Osa,
Ljubljana 1905.

2. Slika Marjan Amalietti:
Pet očeva Neninog deteta,
album, Ljubljana, 1988.

3. Slika Tomaž Lavrič: *Diareja,*
Mladina, Ljubljana, 1991.